

K OTÁZCE POSTAVENÍ VOLYŇSKÝCH ČECHŮ JAKO NÁRODNOSTNÍ MENŠINY NA UKRAJINĚ

ANTONÍN LOJEK

1. KRÁTKÝ HISTORICKÝ PŘEHLED K UCHOPENÍ PROBLEMATIKY

Volyň je označení pro historickou oblast na dnešní severozápadní Ukrajině. V letech 1868 až 1874 se přemístilo několik desítek českých rodin do této tehdejší carské gubernie při východní hranici s rakousko-uherskou monarchií přímo na výzvu ruského cara k osídlení této oblasti, kde v důsledku zrušení nevolnictví v Rusku v roce 1861 nastal nedostatek pracovních sil, který nutil polské velkostatkáře prodávat půdu, na které dříve pracovali ukrajinští nevolníci. Přílivem přistěhovalců se zároveň carská vláda snažila omezit vliv polské šlechty v této oblasti. Projevovaly se zde tedy 2 aspekty. Na jedné straně to byl nedostatek pracovních sil, na straně druhé snaha ze strany carské vlády omezit vliv polské šlechty.

Jiný aspekt představovala situace v českých zemích, neboť po prusko-rakouské válce v roce 1866 byla hospodářská situace velmi problematická. Proto také nabídky z řad jednotlivých verbířů byly k osídlení Volyně velmi lákavé. Velmi nízká cena tamní půdy byla také podnětem k tomu, že čeští delegáti, vedené Fr. Palackým a Fr. L. Riegrem dojednali na Slovanském sjezdu v Moskvě roku 1867 s carskou vládou možnost přesídlení českých osadníků na Volyň.¹

Češi, kteří zde zakládali vlastní vesnice, znamenali pro zaostalé Rusko nový, doposud neznámý způsob obdělávání půdy a hospodaření vůbec. Nezanedbatelný byl i pozdější politický vliv na dění v této části Ruska ze strany Čechů.

Po vypuknutí 1. světové války v srpnu 1914 to byli právě Češi z Volyně, kteří jako první po dohodě s carem začali zakládat československou jednotku, která byla nasazena do bojů proti Rakousku za budoucí svobodu a samostatnost československého národa. Významná byla i činnost mnoha Čechů z Volyně při bojích čsl. legionářů v Rusku.

Bohužel bolševická revoluce v říjnu 1917 a pozdější uchopení moci Stalinem představovalo pro již rozdělenou bývalou Volyň mezi Polsko a Ukrajinu omezení vlivu na další vývoj situace. Západní – polská část Volyně se i nadále dobře hospodářsky rozvíjela, zatímco východní část pod vlivem Stalinovy diktatury přišla o vše a zažila perzekuce, bídu a časté hladomory.

¹ ŠIMEK, V.: *U nás na Volyni*. Sokolov, 1993, s. 12.

Po německé expanzi do Polska v září 1939 a jeho rozdělení, došlo k opětovnému připojení celého území pod SSSR. Vpád německých vojsk a rychlý průnik dále směrem na východ přineslo mnoho obětí z řad místních Čechů, mnohým z nich se však podařilo dostat se k formujícímu 1. československému armádnímu sboru do Buzuluku, kde se pak mohli podílet na osvobození nejen Volyně, ale i Československé republiky.

2. VLASTNÍ PROBLEMATIKA POSTAVENÍ VOLYŇSKÝCH ČECHŮ JAKO NÁRODNOSTNÍ MENŠINY

2.1 VOLYŇŠTÍ ČEŠI V ROCE 1914

Vyhlášení války zastihlo volyňské Čechy – české národnostní menšiny žijící na území dnešní Ukrajiny – zcela nepřipravené a dezorientované. Neexistoval jednotný názor jak se zachovat a co dělat. Zpočátku nebyly prokazatelné informace, zda se Rusko války zúčastní a zda je prohlášení války definitivní.

Volyňští Češi – ruští občané byli mobilizováni do carské armády. Mobilizace se týkala všech mužů od 18 do 45 let a dotkla se přibližně pěti tisíců Čechů z Volyně. Ti, kteří nebyli odvedeni, a Češi s rakouským občanstvím se mohli hlásit do dobrovolnických, tzv. husitských oddílů.

V srpnu roku 1914 vydala redakce kyjevského Čechoslovana výzvu k Čechům s rakouským občanstvím: „*Kdo sloužil nebo měl by sloužit dnes v rakouské armádě, je povinen bez odkladu chopit se zbraně a jít směle do boje proti Teutonům a Maďarům. V československých dobrovolnických družinách, které se kvapem tvoří, najde se místo pro každého upřímného Čecha. Doma pak zůstanou buď jen nezpůsobilí, nebo ti, kdož mají srdce zaječít a páteř zlomenou. ... zbabělce očekává – věčné opovržení.*“

Tato výzva dále konstatovala, že Češi – ruští občané se už nachází v řadách ruského vojska a bojují za společnou věc. Rakouští občané byli na základě této výzvy mravně povinni vstupovat jako dobrovolníci do českých bojových družin.²

K oficiálnímu ustavení České družiny došlo na schůzi v Kyjevě v srpnu roku 1914, kde se přihlásili již první dobrovolníci. Nato pak v srpnu 1914 vydala hlavní správa generálního štábu ruské armády výnos obsahující podrobné pokyny o organizaci a formování České družiny, jejím vybavení a finančním zajištění.

Družinici přijali i ruské státní občanství (pokud je neměli již dříve) a také přestoupili k pravoslaví, neboť podle názoru slovanofilů pravý Slovan musí být pro splynutí s pravoslavnými a samoděržavnými a musí umět rusky. Služební řád této družiny, velící i správní řeč byla ruská, jen ve vnitřním styku byl užíván český jazyk.³

² VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů*. Sv. II. (1914–1945). Praha, 1998, s. 9. Autor vychází z elektronické verze: http://www.scvp.eu/downloads/Dejiny_volynskych_cechu_2.pdf.

³ Tamtéž, s. 9.

2.2 VOLYŇŠTÍ ČEŠI V ROCE 1918

V lednu 1918 vyhlásila centrální rada IV. universálem plnou suverenitu Ukrajiny a zároveň v tomto měsíci byl přijat zákon o národnostně-personální autonomii pro národnostní menšiny. V tomto měsíci se také ustavila komise ze Svazu československých spolků na Rusi, která konstatovala, že uskutečnění národní samosprávy Čechů a Slováků na Ukrajině je třeba uskutečnit v co nejkratší době pro zachování národní existence a kulturního a hospodářského rozvoje všech Čechů a Slováků žijících v Ukrajinské lidové republice.⁴

Národní osobní samosprávou Čechů a Slováků na Ukrajině, podle návrhu zákona o národně personální autonomii, se rozumělo právo Čechů a Slováků Ukrajinské lidové republiky na samostatnou úpravu svého národního života. Všichni Češi a Slováci měli tvořit Československý národní svaz na Ukrajině. Tento svaz měl vést zvláště seznamy občanů české a slovenské národnosti.⁵

2.3 VOLYŇŠTÍ ČEŠI V ROCE 1921

Západní část Volyňské gubernie byla podle polsko-ruské mírové smlouvy podepsané v březnu 1921 v Rize připojena k Polsku. Z prvního polského sčítání lidu konaného téhož roku vyplynulo, že na Volyni žilo 25 tisíc Čechů. V druhém sčítání, které se uskutečnilo 9. prosince 1931, se počet Čechů dle mateřského jazyka zvýšil na 30 977.⁶

Právní postavení národnostních menšin v Polsku bylo upraveno mezinárodním systémem ochrany menšin, ústavou a vládními nařízeními. Malá versailleská dohoda mezi hlavními mocnostmi Dohody a Polskem z 28. června 1919 zavazovala Polsko zabezpečit všem svým obyvatelům ochranu života a svobody a svobodné vykonávání náboženství, rovnoprávnost v oblasti civilních a politických práv, přístup k veřejným úřadům a profesím, ulehčení při užívání menšinového jazyka před úřady, zakládání soukromých škol a vědeckých, dobročinných, náboženských a společenských institucí, zakládání veřejného menšinového školství a subvencování kulturních a osvětových institucí menšin z veřejných zdrojů. Polský sejm ratifikoval Malou versailleskou smlouvu současně s mírovou smlouvou s Německem 31. července 1919.⁷

Polská ústava ze 17. března 1921 stanovila, že Polsko zabezpečuje na svém území úplnou ochranu života, svobody a jmění všech bez rozdílu původu, národnosti, jazyka, rasy nebo náboženství.⁸

Literu a ducha mezinárodních smluv a ústavy však limitovaly zákony a vládní nařízení.

Na českou menšinu v Polsku se vztahovaly československo-polské smlouvy o ochraně menšin. První smlouva z 29. listopadu 1920 nebyla ratifikována, proto byla 23. dubna 1925 uzavřena nová smlouva. Převzetí závazků jednotlivými státy nepředstavovalo

⁴ Tamtéž, s. 15.

⁵ Tamtéž, s. 16.

⁶ Tamtéž, s. 24.

⁷ Tamtéž, s. 24.

⁸ Tamtéž, s. 24.

z praktického hlediska omezení jejich suverenity. Ochrana menšin byla chápána a formulována jako zabezpečení práv individuí. Stát byl povinen v zájmu zajištění vyučování dětí obyvatel, kteří se odlišovali jazykem od většiny státních občanů, v jejich jazyku vynaložit příslušné finanční částky ze státního rozpočtu. Stát měl také zamezit omezování používání menšinových jazyků v soukromých, obchodních a náboženských stycích, v tisku a veřejných projevech.⁹

Smlouva mezi Československem a Polskem o otázkách právních a finančních stanovovala, že s oběma národnostními menšinami bude jak v ČSR, tak i v Polsku zacházeno blahovolně a ochrana menšinových práv nebude považována za neloajalitu.¹⁰

Zakazovalo se násilné odnárodňování, národnost se stanovovala prohlášením osoby v rámci zákonů příslušného státu.

3. K OTÁZCE REEMIGRACE VOLYŇSKÝCH ČECHŮ

Reemigrace volyňských Čechů proběhla ve dvou vlnách. Jednak po druhé světové válce a poté po výbuchu jaderné elektrárny Černobyl na Ukrajině. První pokus reemigrace obyvatel českého původu z Volyně, který se objevil již po roce 1918, po vzniku Československa se nezdařil, neboť k němu v této době nebyly příhodné podmínky.¹¹

To nám dokládá i prohlášení z 68. schůze vlády, z 2. května 1919, kdy vláda odmítla jakékoli úvahy o případné reemigraci volyňských Čechů v tom smyslu, že „*nesluší se podporovati jejich snahu směřující snad k návratu do území ČSR, nýbrž naopak dlužno pro ten čas na ně vhodným způsobem ... působiti, aby tyto rodiny, které mají na území bývalého Ruska nemovitý majetek a obživu a jsou tamějšími příslušníky, ukvapeně se nezbavovaly svého majetku a nevydávaly se všanc nebezpečí*“.¹²

Než přejdeme k popisu těchto dvou událostí, pozastavme se ještě u pojmu reemigrace. Totiž po druhé světové válce pro označení příchodu volyňských Čechů ze zahraničí, zde máme na mysli z Ukrajiny, byl používán i termín repatriace. Avšak většina historiků a i etnologů se v dnešní době shoduje v tom, že mezi těmito dvěma termíny je nutno rozlišovat. Repatriace se vztahovala pouze na občany Československa, kteří se během válečných událostí dostali mimo území vlastního státu, zatímco označení reemigrace se vztahuje na navrátilivší se obyvatele českého (a slovenského) původu, kteří měli státní občanství jiného státu.¹³

⁹ Tamtéž, s. 24.

¹⁰ Tamtéž, s. 24.

¹¹ Srv. PĚTRAŠ, R.: Migrace a právní postavení přistěhovalců v českém právu z historické perspektivy. In SCHEU, H. Ch. (ed.): *Migrace a kulturní konflikty*. Praha, 2011, s. 119.

¹² Z protokolů schůzí I. čs. vlády. Praha, 1974, s. 106–107.

¹³ NÓSKOVÁ, J.: *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno, 2007, s. 43.

4. PRVNÍ REEMIGRACE

Po roce 1945 přiměl, zejména strach z dalšího vývoje, volyňské Čechy, požádat prezidenta Beneše o možnost návratu jejich rodin zpět do historické vlasti. Prezident Beneš¹⁴ a tehdejší vláda uznala mimořádné zásluhy těchto krajanů při osvobození vlasti a vyvinula diplomatický tlak na Stalina a sovětskou vládu, aby souhlasila s tímto přesídlením.

Československo uzavřelo se SSSR dvě reemigrační dohody. Jednak dohodu O Zakarpatské Ukrajině z 29. června 1945, dále O reemigraci volyňských Čechů z 10. července 1945.

O možnosti reemigrace zahraničních Čechů a Slováků se však již hovořilo oficiálně v dubnu 1945, kdy došlo k vytvoření košické vlády. V té době sám Zdeněk Fierlinger – předseda vlády – řekl: „*Vláda se bude snažit otevřít dveře do vlasti všem Čechům a Slovákům, kteří jsou roztroušeni v zahraničí. Je v programu vlády, aby se všichni Češi a Slováci mohli slušně uživit doma, aby tu pomáhali budovat nový stát.*“¹⁵

Usídlování volyňských Čechů proběhlo v případě I. Reemigrace ve dvou etapách. Jednak v roce 1945, kdy docházelo k usídlování volyňských Čechů – příslušníků prvního československého armádního sboru. Druhou etapu značí pak rok 1947, kdy docházelo k usazování volyňských Čechů reemigrujících v rámci hromadné reemigrující akce.¹⁶

Na základě dekretu č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondu národní obnovy, měli reemigranti přednostní právo při přidělování nezemědělského konfiskovaného majetku. Toto přednostní právo bylo pak s konečnou platností upraveno zákonem č. 31/1947 Sb., ve kterém bylo konstatováno, že reemigrantům přísluší přednostní právo před všemi ostatními uchazeči, až na ty, kteří mohli uplatnit ještě silnější přednostní právo, tzn. účastníky národně osvobozenického boje, politické vězně, oběti války.¹⁷

Přednostní právo se uplatnilo také v zákoně 163/1946 Sb. o mimořádných opatřeních bytové péče, obsahující ustanovení, které zajišťovalo osobám vracejícím se z ciziny do vlasti přednost při přidělování bytů. Zákonem č. 17/1947 Sb. o uznání nároků získaných u cizozemských nositelů sociálního pojištění byl splněn slib ze strany vlády, že reemigrantům budou zachovány nároky na sociální pojištění získané v cizině. Tento zákon jednak započítával dobu získanou v cizině těm reemigrantům, kteří dále pracovali v ČSR, jednak upravoval další výplatu důchodů příznaných cizími nositeli sociálního pojištění, jejichž výplata byla přerušena v důsledku reemigrace.¹⁸

Pro tento účel byl zřízen již v roce 1945 na základě vyhlášky ministra vnitra č. 72 ze dne 24. září 1945 o statutu osídlovacího úřadu v Praze¹⁹ Osídlovací úřad, který úzce

¹⁴ Prezident Beneš chtěl tuto otázku mimo jiné také řešit navrácením volyňských Čechů formou výměny za ruskou a ukrajinskou menšinu, tehdy žijící na území ČSR. Srv. PETRÁŠ, R.: *Menšiny v komunistickém Československu: Právní postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948–1970*. Praha, 2007, s. 106.

¹⁵ Citováno dle VACULÍK, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno, 2002, s. 14.

¹⁶ NOSKOVÁ, J., cit. d., s. 101.

¹⁷ Tamtéž, s. 101.

¹⁸ VACULÍK, J.: *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945–1948*. Brno, 1984, s. 99–100.

¹⁹ Podle § 3, odst. 2, dekretu prezidenta republiky ze dne 17. července 1945, č. 27 Sb. o jednotném řízení vnitřního osídlení. Viz http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1945/zakon_3q.html.

spolupracoval s fondem národní obnovy, který spravoval majetek podle již výše uvedeného dekretu č. 108/1945 Sb. Tato vyhláška stanovila zejména kompetence a pravomoci Osidlovacího úřadu a usídlovacích úřadoven, dále co patří do působnosti Osidlovacího úřadu, jeho orgány a v neposlední řadě kdo vykonává dozor nad činností tohoto úřadu.²⁰

Na reemigraci se dále podílelo ministerstvo sociální péče, vnitra, obrany, zdravotnictví a zemědělství. Po roce 1947 tvořily výkonné orgány reemigrační referáty okresních národních výborů, reemigrační oddělení zemských národních výborů a pověřenectva sociální péče, které měly pomáhat zejména při řešení různorodých problémů reemigrantů na regionální úrovni.²¹

Avšak je třeba říci, že již na počátku 50. let při některých odborech národních výborů pracovaly národnostní komise, jejichž úkolem bylo sledování některých národnostních menšin, do kterých byli zahrnuti i volyňští Češi, a to z důvodů, že tyto menšiny byly ze strany státu vnímány jako nespolehlivé obyvatelstvo.²²

5. DRUHÁ REEMIGRACE

Roku 1986 došlo k výbuchu v Černobylské jaderné elektrárně. V této době několik vesnic, kde žili volyňští Češi, se nacházelo pouze pár desítek kilometrů od výše jmenované elektrárny. Tyto vesnice byly po havárii zasaženy radioaktivitou, vesnice Malá Zubovščina byla zahrnuta od prosince 1989 do oblasti, která byla určena k vysídlení.

Ze strany volyňských Čechů bylo požádáno o pomoc Československu. V jejich žádosti byla zmíněna možnost, aby jejich děti mohly trávit prázdniny v Československu a požadavek přesídlení několika stovek rodin ze zasažených území do Československa. Dopis s těmito požadavky v té době byl předán novému československému prezidentovi Václavu Havlovi během jeho návštěvy Sovětského svazu v únoru 1990.

Reakce československé vlády byla pozitivní. Několik rodin bylo přestěhováno do Kuřivod, což je obec na bývalém vojenském území v Ralsku. Další rodiny dostaly byty v Rokytnici po sovětských vojácích, dvě rodiny přesídlily do Zlína do Baťových domků, a dalších dvanáct rodin dostalo nové byty v Butovsi, které byly původně postaveny pro sovětské vojáky.²³

Tato pomoc proběhla na základě usnesení vlády ČR č. 340 ze dne 12. prosince 1990 a vlády ČSFR č. 905 ze dne 20. prosince 1990. Podle uvedených usnesení zajišťovala přesídlováním osobám vláda ČR věcné podmínky pro usídlení a vláda ČSFR mezinárodně právní rámec a povolování trvalého pobytu. Usnesením č. 125 ze dne 17. břez-

²⁰ Podrobněji Sbirka zákonů a nařízení státu Československého, částka 33, 1926. Viz http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1945/zakon_3q.html.

²¹ NOSKOVÁ, J., cit. d., s. 74.

²² Komunistický stranický aparát považoval kromě Volyňských Čechů za málo loajální občany Čechy z Rakouska, Slováky z Maďarska, Němce a Řeky. K tomu podrobněji: NOSKOVÁ, H.: *Národnostní menšiny a politika komunistické moci v letech 1948–1989*. In NOSKOVÁ, H. a kol.: *K problémům menšin v Československu v letech 1945–1989*. Praha, 2005, s. 84. Srv. též PETRÁŠ, R., cit. d., s. 106; NOSKOVÁ, H.: *Od národních menšin ke kulturním minoritám. In Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy*. Opava – Praha, 2000, zejména s. 70–71 a 76 násl.

²³ Viz <http://www.radio.cz/cz/static/cernobyl/volyn> [cit. 19. 7. 2012].

na 1993 vyslovila vláda ČR souhlas s dokončením celé akce v roce 1993.²⁴ V letech 1991–1993 reemigrovalo 1 809 osob z různých oblastí Ukrajiny (zejména Kyjeva a Černobyly).²⁵

ZÁVĚR

V případě tohoto českého etnika je třeba říci, že se jedná o komunitu, která ani po desetiletích odděleného vývoje od jádra národa neztrácí pocit silného národního podvědomí. U této české menšiny na území dnešní Ukrajiny přetrvává do dnešní doby výrazný vztah k své původní zemi, kterou nepřestala považovat za jedinou „pravou“ vlast ani populace, která se zde narodila a vyrostla.

Termín „volyňský Čech“ zahrnuje pouze české krajany z bývalé carské gubernie Volyň. Velký počet českých emigrantů byl ale také například v oblasti Kyjeva a Černobyly. Tedy nejedná se o menšinu žijící na našem území, ale o českou národnostní menšinu, žijící dříve a v dnešní době na území Ukrajinské republiky, nebo o navrátnější se obyvatele v rámci první či druhé reemigrace českého původu z Ukrajiny, kteří měli však již cizí státní občanství.

Volyňští Češi, nemuseli však žádat o udělení československého či českého státního občanství, ale na základě opčního osvědčení společného pro celou rodinu ho ihned nabýli.²⁶

Podle sčítání lidu v roce 1989 žilo na Ukrajině 9122 Čechů, z nichž většina bydlela ve městech – 5763 osob. Nejvíce Čechů je soustředěno v Žitomirské oblasti – 1835 osob a za svůj rodný jazyk považuje češtinu 35,5 % českého obyvatelstva Ukrajiny.²⁷ Údaje ze sčítání lidu v roce 2001 uvádí již jen 5917 osob českého původu.²⁸

Přesto již v 90. letech příslušníci jednotlivých krajanských komunit na Ukrajině založili společnou krajanskou organizaci pod názvem Česká národní rada Ukrajiny (ČNRU), která sdružuje 20 obnovených krajanských spolků z různých oblastí Ukrajiny – Novgorodkivka, Lvov, Oděsa, Mykolajivka, Luck, Dubno v Rovenské oblasti, Simferopol', Žitomír, Korosteň, Malín, Kyjev, Užhorod. Při svém vzniku si tato organizace kladla zejména tyto cíle – zachování českého jazyka, obnovení českých škol, vydávání českých novin, příprava učitelů a obrození náboženství.²⁹

V letech 2000–2001 byla také poskytnuta rozvojová pomoc, soustředící se, zejména na opravy škol a kulturních zařízení českých krajanů.

V současné době, zejména na bázi spolupráce MZV ČR a velvyslanectví ČR v Kyjevě s krajany na Ukrajině, jde především o udržování a rozvíjení znalostí českého jazyka a znalostí o ČR obecně. MZV ČR poskytuje krajanským spolkům také finanční příspěvky na konkrétní projekty jejich činnosti, např. uchování českého kulturního dědictví v zahraničí, folklórní festivaly, vydávání časopisů v regionu, učebnice českého jazyka,

²⁴ Viz http://www.ukrajinci.cz/cs/ukrajina/detail/cesi-na-ukrajine_1/.

²⁵ Viz http://web.sks.cz/prace/stenicko/stenicko_reserse.htm.

²⁶ NOSKOVÁ, J., cit. d., s. 74, pozn. pod čarou č. 172.

²⁷ Údaje převzaty z: http://www.ukrajinci.cz/cs/ukrajina/detail/cesi-na-ukrajine_1/.

²⁸ Údaje převzaty z: <http://www.mzv.cz>.

²⁹ http://www.ukrajinci.cz/cs/ukrajina/detail/cesi-na-ukrajine_1/.

slovníky, videofilmy české produkce, knihy v českém jazyce pro doplnění spolkových knihoven, učební mapy, hudební nahrávky českých skladatelů, informace a tisk k vnitropolitickým a zahraničněpolitickým otázkám ČR, a další.

ON THE POSITION OF VOLHYNIAN CZECHS AS AN ETHNIC MINORITY

Summary

In this work we unveil the history of the Czech national minority in the area of today's Ukraine. In this context the work offers a brief summary of the history of Czechs settling in what was at the time Russian land. Attention is given also to the role of Czech immigrants during the World Wars I and II. The work outlines also the circumstances and history of post-war relocation of this national minority back to the Czech Republic in two re-emigration waves.

Key words: Czech national minority, re-emigration, Volyn, Czechoslovak legions, first Czechoslovak army regiment in Buzuluk, World War I, World War II

Klíčová slova: česká národnostní menšina, reemigrace, Volyň, československé legie, první československý armádní sbor v Buzuluku, I. světová válka, II. světová válka